

KAPITTEL 2

Svenska städer under tidigmodern tid

Heiko Droste

Stockholms universitet

Abstract: Swedish towns in early modern times

This paper offers an introduction to Swedish urban history, focusing on the period 1500–1800, encompassing both towns in Sweden and its provinces. It describes urban development since the Middle Ages, in particular urban demography and the economy, as well as the social aspects. It also offers an introduction to previous and current research debates, as well as the most important sources for the history of pre-modern Swedish towns.

This overall picture is necessary in order to respond to the editor's interest in different urban settings, especially the ways in which towns were governed socially and politically in early modern times. However, the current state of research on Swedish urban history does not provide answers to this question in general terms. Instead, Sweden's urban history is traditionally perceived in an entirely different setting, where the state exerted a strong influence over Swedish towns due to a specific understanding of the advantages of urban settlements. Although these urban policies were never explicitly spelled out, a distinct urban norm is still in place today.

As a consequence, the early modern state controlled both existing as well as newly founded towns in many ways. The state was particularly interested in their economic functions, their legal system and their capacity to administer their inhabitants and the surrounding countryside. This state policy did not meet the interests of the towns themselves and caused considerable conflict in the 17th century, not least in relation to the towns in the Baltic and German provinces. These former Hansa towns were accustomed to a more autonomous position within their respective hinterlands.

There is reason to assume that this state policy affected urban development negatively, both in Sweden and its provinces, delaying Sweden's urbanization considerably. Since the early 16th century, Swedish towns have not been perceived as political players within a highly centralized state organization.

Keywords: Sweden, urban landscape, historiography, urbanization, statism (or etatism)

Sitering: Droste, H. (2022). Svenska städer under tidigmodern tid. I K. Dørum (red.), *Hvem styrte byene? Nordisk byhistorie 1500–1800* (kap. 2, s. 53–84). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.149.ch2>

Lisens: CC-BY-NC-ND 4.0

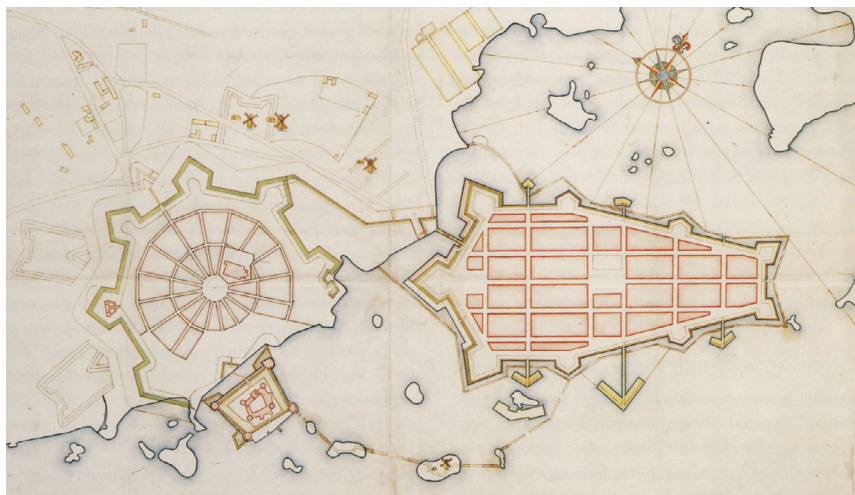
Den medeltida bakgrunden

En översikt över de svenska städernas historia under tidigmodern tid bygger nödvändigtvis på en introduktion i det medeltida stadsväsendet. Medeltiden utgör inte bara en självklar bakgrund till den tidigmoderna utvecklingen. Historikerna har använt de medeltida städerna som ett slags spegel för att belysa de grundläggande förändringar som kom till på 1500-talet och som i regel ses som ett avbrott i städernas utveckling. Vasatidens politiska och konfessionella reformationer (1523–1654) uppfattas som den största förändringen i landets historia, ett brott mot det medeltida unionskungariket och början till Sveriges egentliga historia. Den tidigmoderna svenska staden ses följaktligen konsekvent i ett slags motsatsförhållande till den medeltida staden.

Den tidigmoderna staden definieras och undersöks vanligtvis med fokus på kronans intresse av att etablera en urban infrastruktur. Städerna skulle fylla konkreta funktioner för rikets förvaltning och ekonomi inom ramen för ett expansivt statsbygge.¹ Av dessa funktioner fokuserar den följande översikten på rättsväsende, skatteuttag, hantverk, förvaltning samt städernas funktion som noder i ett rikstäckande nätverk för att organisera exporten av ett fåtal varor. Militära funktioner spelade under tidigmodern tid i övrigt en ganska begränsad roll.

Den tydliga funktionstilldelningen och de flesta städers ringa omland kan förklara att få städer utvecklade särdrag som väsentligt avviker från ett slags norm, där de flesta städer hade liknande sociala, politiska och ekonomiska strukturer. Få städer hade mer än begränsade internationella kontakter, få hade militära funktioner. Efter att inbördeskriget under Vasasönerna fick sitt slut med adelns maktövertagande under Gustaf II Adolf (1611–1632) och rikskanslern Axel Oxenstierna (1612–1654) saknades det av kronan oberoende aktörer som hade inflytande över specifika städers utveckling utifrån tydliga egenintressen. Det gäller även för kyrkan. Städerna mötte därför en centralregering som från Stockholm utövade

1 Berglund, Nilsson & Sidén 2019; Lilja 2000; Lilja 2021.

Stadskarta över Kalmar, 1650. Kalmar var en av få befästa hamnstäder i Sverige. Denna plan visar en samtida adaptation av antika ideal. Den här typen av planer fanns för de flesta svenska städer. I Kalmar förverkligades den faktiskt, till skillnad från de flesta andra städer.

Illustrasjon: Krigsarkivet, Stockholm. Falt i det fri.

ett avsevärt inflytande på deras inre och yttre utveckling, även om kronans politik förmedlades av lokala makthavare.²

*

Redan under vikingatiden uppkom ett antal urbana platser.³ Dessa platser attraherade så småningom den politiska makten, som skyddade och beskattade dessa platser och som slutligen delade ut stadsprivilegier. Denna utveckling fortsatte under medeltiden, där städernas tillkomst oftast förklaras med hänvisning till ”naturliga skäl” på ett liknande sätt som i andra europeiska länder. Det fanns ett behov av att kunna byta ett agrart överskott på en marknad. Dessa marknader etablerades i kulturgeografiskt fördelaktiga lägen (bra tillgänglighet, rinnande vatten, försvarsmöjligheter med mera). Vid början av 1500-talet fanns det drygt 60 städer i Sverige-Finland, som fram till 1806 var en självklar enhet.

2 Ett märkligt undantag är Visby som var del av drottning Kristinas underhållsländer fram till hennes död 1689 och stannade utanför kronans ekonomiska sfär – och på så sätt postväsendet; Simonson 2010.

3 Michael Otto, doktorand vid Uppsala universitet, skriver på en avhandling om Nordens tidigaste städer under perioden ca 850–1250, där dessa städer undersöks mot bakgrund av de föreställningar, idéer och uppfattningar om städer som uttrycks i litterära källor som latinska krönikor och den nordiska sagalitteraturen.

En formell, privilegierad stad uppstod för det mesta kring en sådan marknad, inte minst då den urbana förtätningen av funktioner, bebyggelse och människor skapade behov av förvaltning, skydd och rättsskipning. Vid sidan av marknadsstäder fanns det även enskilda biskops- eller stiftsstäder där kyrkan som institution gav upphov till urbana platser (Skara). Stockholms begynnelse kännetecknas däremot av dess centrala läge vid Mälarens utlopp. Stadsholmen (dagens Gamla stan) befästes redan under 900-talet, långt innan ön utvecklades till en marknadsplats.⁴ De senaste årtiondenas rika urbanarkeologiska forskning har visat att det vanligtvis fanns ett stort avstånd mellan de urbana platsernas fysiska tillkomst och etableringen av en magistrat samt ett arkiv som uttryck för staden som ett privilegieområde.

Sveriges medeltida städer kännetecknades i många fall av kontinentala mönster och organiserades av edsvurna medlemmar i ett borgerskap. Dessa fria män bildade en korporation och regerades av en magistrat som i sin tur koopterade rådsherrar ur borgerskapet. Det gäller i synnerhet för södra Sverige (dåvarande Danmark), inte minst på grund av en permanent, fast numerärt begränsad invandring av utländska, mestadels tysktalande köpmän. Borgerskapet omfattade därför både inhemska och inflyttade ekonomiska eliter som styrde staden i en administrativ och politisk struktur som i sin tur var en blandning av importerade och egna rättstraditioner.⁵

Dessa städer fick ofta sin prägel av fjärrhandeln, även om hantverket alltid var en viktig del i stadens ekonomiska och sociala strukturer. Det edsvurna borgerskapet hade en tydlig hierarkisk karaktär. Till skillnad från centraleuropeiska städer verkar det dock inte ha funnits uttalade patriciat, alltså en regerande elit av allt mer adelsliknande familjer som byggde sin makt på socialt exkluderande organisationsformer och giftermålsstrategier.

I samband med att centralmakten konsoliderades på 1300-talet samordnades och normerades olika lagtraditioner, både för de olika landskapen och för de tidiga städerna. Magnus Erikssons stadslag (kring 1350)

4 Thedéen & Zachrisson 2016.

5 Gustafsson 2006, specifikt om kontinentala influenser på svensk stadsrätt; Gustafsson 2013.

gällde till en början antagligen främst Stockholm, men satte framöver ramar för alla städernas interna organisation och lagstiftning.⁶ De flesta städers ringa storlek och ekonomiska aktivitet begränsade antalet konflikter inom städerna.

Sveriges medeltida städer utvecklades långsamt. Undantaget är Stockholm som från och med sent 1200-tal var rikets klart största stad. Efter en andra period av snabb tillväxt under första hälften av 1600-talet församlade Stockholm tack vare sin position som rikets huvudstad (sedan 1634) en tredjedel av rikets urbana befolkning. Överlag var Sverige dock ett jämförelsevis sent och lågt urbaniserat land med en urbaniseringsgrad kring år 1500 på ungefär fyra procent.

Stockholms särställning inom Sveriges stadsväsende sedan 1200-talet har haft stora konsekvenser för den urbanhistoriska forskningen som fram till idag inte har lyckats sätta huvudstaden i ett jämförande perspektiv till andra svenska städer. Det gäller även Stockholms roll som en politisk aktör på riksnivå. Flera väpnade konflikter inom ramen för ett långt inbördeskrig under den så kallade unionstiden (1389–1523) utspelade sig – under borgerskapets aktiva deltagande – i Stockholm. Vid sidan av Stockholm fanns det ytterligare ett flertal delvis befästa städer som engagerade sig aktivt i rikets militära konflikter.⁷

Vasatidens reformer (1523–1654)

Etableringen av den svenska adelsfamiljen Vasa som dynasti från och med 1523 till 1654 ändrade villkoren för städerna på flera avgörande sätt. Gustav Vasa (1523–1560) försökte till en början att säkra sin makt, som ifrågasattes både inom och utanför Sverige. I det syftet avskaffade kungen städernas (och kyrkans) militära potential. Städerna deltog därefter i kronans militära konflikter via skattsedeln och genom att tillhandahålla soldater. Enligt städernas lösdriverilag var arbetslöshet ett brott. Den som inte hade ett arbete kunde tvångsutskrivas i militär tjänst.

6 Magnus Erikssons stadslag 1966.

7 Neuding Skoog 2018.

I samband med städernas demilitarisering förlorade de sin roll som politisk aktör på riksnivå, även om själva inbördeskriget fortsatte fram till 1611. Det gäller i synnerhet Stockholm som redan under Gustav Vasas tid förlorade mycket av sin autonomi i och med att kungen via sina fogdar påverkade magistratens sammansättning och dagliga arbete. Denna aktiva kontroll förstärktes ytterligare med 1634 års omfattande förvaltningsreform.

Gustav Vasa skapade en fogdeorganisation i hela riket som bland annat skulle kontrollera städernas förvaltning.⁸ Fogdarna skulle däremot inte flytta in i städerna, utan bodde på kungsgårdar på landsbygden.⁹ En aktiv stadspolitik för att gynna städerna kan till en början inte skönjas. Den tog först fart från och med år 1580, när ett århundrade av stadsgrundningar utifrån kronans intressen inleddes. Det var till en början hertig Karl av Södermanland, senare kung Karl IX, som grundade ett antal städer i sitt hertigdöme utifrån tydliga ekonomiska intressen.¹⁰ Dessa städer låg främst i rikets centrala delar i ett vagt definierat område som redan då kallades för Bergslagen och som präglades av järn- och kopparhantering.

Denna politik togs över och intensifierades av sonen Gustav II Adolf (1611–1632) och i synnerhet av rikskanslern Axel Oxenstierna (1612–1654). De introducerade sedan 1610-talet olika reformer som byggde på Oxenstiernas idé om att städerna var rikets pelare, en central del av dess inre organisation och struktur. Det gällde därför att säkerställa deras rikedom och välbefinnande.¹¹ Oxenstierna förefaller ha varit påverkad av kontinentala förebilder av urbanitetens funktioner, även om en mera sammanhängande urban politik inte formulerades.

De olika reformer som infördes under runt 20 års tid visar dock att staden främst sågs som en marknad, där jordbruksprodukter kunde bytas eller helst säljas – på så sätt skulle rikets ekonomi monetariseras och krigföringen finansieras. Till det kom staden som plats för förvaltning av ett närområde. Staden skulle slutligen försörja de snabbt växande brukssamhällena med livsmedel samt organisera den internationella

8 Lilja 1983 om Vasatidens Kalmar.

9 Hallenberg 2001; Hallenberg 2008.

10 Hedberg 1995.

11 Lövgren 1988, s. 7.

handeln med järn och koppar. Liknande funktioner tilldelades de redan på medeltiden existerande städerna. Alla städer var på så sätt privilegierade handels- och förvaltningscentra för sitt närområde, medan de samtidigt tilldelades specifika hierarkiska positioner i en infrastruktur för hanteringen av rikets resurser som utgick från och utmynnade i huvudstaden. Stockholm monopoliserade en stor del av utrikeshandeln via det botteniska handelstvånget och växte kraftigt på andra städers bekostnad. Detta handelstvång gav Stockholm ensam stapelrätt – rätten att importera och exportera varor – för rikets alla delar norr och väster om Stockholm. Undantagen från detta handelstvång var Åbo, rikets andra största stad, och mindre hamnstäder i södra Sverige. Detta handelstvång existerade formellt sedan 1300-talet¹² men verkställdes först under första hälften av 1600-talet. Det botteniska handelstvånget upphävdes delvis vid slutet av 1600-talet för att senare återinföras. Det avskaffades slutligen 1765.

Kronans fokus låg i synnerhet på hamnstäderna. Det gällde både för svensk del, där Stockholm, men även Åbo och senare Göteborg privilegierades som stapel- och exportstäder. Ännu mera intressant var detta fokus dock för de svenska provinsernas hamnstäder i Östersjöområdet, städer som sedan länge var etablerade Hansastäder. Både Rigas handel och stadens befolkning var under lång tid större än Stockholms. I provinserna införde kronan diverse tullar och acciser som var en av rikets viktigaste inkomstkällor.¹³ Kronans skatte- och exportstyrning begränsade i övrigt provinsstädernas handelsfriheter väsentligt i och med att kronan även fördelade ansvaret för vissa exportvaror. Som en konsekvens var staden Reval (Tallinn) mycket beroende av spannmålshandeln som kronan under 1620-talet på olika sätt försökte styra, trots Revals protester.¹⁴ Liknande försök att styra de inhemska köpmännens verksamhet genom

12 Sandberg 1991, Sandbergs avhandling ingick i en serie av sex doktorsavhandlingar om Stockholms historia på 1600-talet. De utgör fortfarande grunden till historikernas bild av Stockholms historia under denna tid; Ericson Wolke 1988; Sandström 1990; Jansson 1991; Unger 1996 och Forsberg 2001.

13 Stadin 2003.

14 Küng 2000; Küng 2018. Enn Küng, universitetet i Tartu, Estland, har under många år undersökt de baltiska provinsernas städer i ett ekonomihistoriskt perspektiv. Han har publicerat många undersökningar på estniska, tyska, svenska och engelska.

att tvinga dem att fokusera på en exportvara fanns även för Stockholms del – denna reform mötte dock hårt motstånd och blev aldrig införd.¹⁵

Alla städer utan direkt tillgång till utrikeshandeln var tvungna att orientera sig mot Stockholm eller en annan privilegierad hamn som en uppstad utan exporträttigheter. Det gällde i synnerhet de många städer som grundades i Bergslagen och det fåtal städer som fanns norr om Stockholm. Detta handelsprivilegium försvagade de redan existerande städerna avsevärt, till exempel Gävle som i början av 1600-talet var på väg att bli en av rikets stora handelsstäder. Utöver denna funktion som nod för organisationen av utrikeshandeln skulle städerna säkerställa behovet av hantverkare och en marknad för försäljningen av jordbruksprodukter. De blev därför rikt privilegierade medan lanthandeln förbjöds.

Som en del av denna urbana politik stärkte kronan sin kontroll över städernas interna organisation genom att tillsätta en av stadens två borgmästare. För tillsättningen samt en regelbunden insyn i stadens affärer ansvarade de år 1634 för hela riket introducerade landshövdingarna. Städernas administration skulle professionaliseras, i synnerhet med hänsyn till magistratens funktion som domstol. Det var ett tydligt brott mot städernas självstyre även om fogdarnas inflytande sedan Gustav Vasas reformer hade ett liknande syfte, fast med mindre framgång.

Städerna skulle dessutom spela en större roll i en omfattande skatteinfrastruktur för hela riket. De tilldelades en egen tull, den så kallade lilla tullen (1622), som beskattade den regionala och lokala handeln med jordbruks- och hantverksprodukter.¹⁶ Denna tull existerade fram till början av 1800-talet och var en viktig del av städernas finansiering. För kronans del var det dessutom viktigt att i möjligaste mån beskatta all handel i riket. I övrigt fullföljde staden administrativa och fiskala funktioner för kronans räkning. Kronan hade i sammanhanget ett stort intresse av hantverkarna och skråväsendet som skulle finnas i alla städer, eftersom de tillhörde den idé om en urban ekonomi som låg till grunden för kronans

15 Sandström 1990. Åke Sandström har skrivit flera uppmärksammade arbeten om tidigmoderna och 1800-talets städer, i synnerhet Sandström 1996; Sandström 2018.

16 Bengtsson 1998; Vestbø-Franzén 2012.

politik.¹⁷ Stadsprivilegierna innehöll därför formaliserade uppgifter om ett antal namngivna hantverksyrken som var förpliktande.¹⁸

Denna stadspolitik gällde på många sätt även för Stockholm.¹⁹ Resultaten var positiva för Stockholm när det gäller befolkningens och handelns utveckling. Staden växte mellan år 1600 och 1650 exponentiellt från ca 8 000 till ca 45 000 invånare. Det berodde både på en tilltagande internationell handel (Stockholm var rikets viktigaste hamn fram till 1800-talet) och en omfattande inflyttning av rikets adel – med dess rikliga tjänstefolk – som bemannade en kraftigt utökad centralförvaltning.²⁰ Stockholm växte också på grund av det stora antalet soldater och båtsmän som levde i stadens utkanter.²¹ Utvecklingen hade negativa konsekvenser med avseende på magistratens autonomi.

I samband med att Stockholm officiellt förvandlades till rikets huvudstad intensifierade kronan sin direkta kontroll. Sedan 1634 styrdes Stockholm av en medlem av riksrådet, överståthållaren. Han hade många möjligheter att påverka Stockholms utveckling – till att börja med i samband med stora byggprojekt mellan 1625 och 1650 – och tvekade inte att använda sin makt även mot ett enigt borgerskap.²² I samband med de stegvisa reformerna av rikets städer sedan 1610-talet bekräftade kronan Magnus Erikssons stadslag, som blev stadfäst av Gustav II Adolf och trycktes för första gången 1618.²³ Denna stadslag gällde sedan fram till att 1734 års konstitution trädde i kraft 1736. Denna konstitution gäller i sin tur fram till idag. Det är bara ett exempel på en påfallande och stabil juridifiering av rikets strukturer sedan 1300-talet, när både stads- och landskapslagar normerades på riksnivå. Dessa lagar utvecklades och anpassades, men samlingarna i sig gällde från 1300-talet till 1700-talet. Kungarnas ansvar att följa dessa lagar förklarar riksdagens starka ställning – riksdagen tillkom på basis av de bestämmelser i landskapslagen som reglerade kungavalet. Juridifieringen förklarar också att det är just

17 Lindström 1991.

18 Stadshistoriska institutet 1927–1985.

19 Ericson Wolke 1988.

20 Forsberg 2001.

21 Hammar 2014.

22 Ericson Wolke 1988; Forsberg 2001.

23 Swerikes rikets stadz lagh, Stockholm: Ignatius Meurer 1628.

rättsväsendet som professionaliserades först inom ramen för kronans institutionalisering.²⁴ Kronan – via landshövdingarna – bestämde sig för att tillsätta den borgmästare som hade ansvar för magistratens funktion som domstol. Städernas rättsliga och administrativa strukturer var därför påfallande konstanta. Överståthållarämbetet i Stockholm avskaffades först år 1967.

Det fanns vid sidan av intresset av ett professionellt domstolsväsende främst tre områden, där kronan påverkade städernas inre förhållanden på ett mera påtagligt sätt. På 1600-talet skapade kronan för vissa städers, men även brukssamhällenas del, undantag från statskyrkans ortodoxi, det vill säga en tolerans för religiösa minoriteter, i synnerhet medlemmar av den reformerta konfessionen. Dessa privilegier var dock tidsbestämda, varefter många invandrade hantverkare och köpmän återvände eller konverterade. Denna typ av invandring, och tolerans, har diskuterats i synnerhet för Göteborg²⁵ och inom ramen för den rika forskningen kring vallonerna.²⁶ På sent 1700-tal privilegierades judiska samfund i ett fåtal städer.²⁷

Ett annat område gällde omfattande planeringar för att befästa de flesta av rikets städer. Båda nya och gamla städer ingick i en konkret planeringsprocess (vars ritningar är bevarade)²⁸ som täckte hela riket med dess provinser för att modernisera (med hjälp av rutnätsplaner som präglades av antika föreställningar om idealstaden) och befästa städer. Få av dessa planer blev genomförda, i synnerhet vad gäller städernas befästning. Det saknades helt enkelt resurser till det. Till och med Stockholm som huvudstad saknade sedan första hälften av 1600-talet militära försvarsanläggningar, även om det är sannolikt att sådana planerades.²⁹ I själva verket ingick bara ett fåtal städer i rikets försvar i och med att försvaret redan på medeltiden organiserades utifrån anläggningar som många gånger placerades utanför städerna. I den finska rikshalvan

24 Gaunt 1975.

25 För Göteborgs historia, i synnerhet dess ekonomiska utveckling, jfr Andersson, Fritz & Olsson 1996.

26 Douhan 1981; Florén & Ternhag 2002.

27 Svensson 2017.

28 Ahlberg 2012.

29 Råberg 1987.

spelade det fåtal städer som fanns i synnerhet i södra Finland däremot en betydande roll som befästa anläggningar.³⁰

En sista reform var däremot väldigt framgångsrik. Från och med 1636 etablerades en postal infrastruktur som på några få årtionden nådde rikets alla delar samt dess provinser.³¹ Denna infrastruktur fokuserade främst radiala förbindelser till Stockholm med få tvärförbindelser, men möjliggjorde ändå att hela riket i en veckorytm höll kontakt med huvudstaden och på så sätt till andra delar av riket och i förlängningen med kontinenten. Via posten spreds varje vecka även tryckta svenskspråkiga tidningar (1645) och annan litteratur. Offentliga nyhetsmedier utanför Stockholm kom dock att dröja i mer än ett sekel.³² Denna postala infrastruktur utvecklades långt innan en liknande infrastruktur av vägar etablerades. Vägnätet var i själva verket långt in på 1700-talet mestadels undermåligt och det försvårade i sin tur rikets ekonomiska integration, som fram till järnvägens introduktion främst var beroende av vattenvägar.³³

Många av Vasatidens reformer uppfattades som en allvarlig begränsning av städernas handlingsutrymme. Kronans politik förhandlades med mera på riksdagarna,³⁴ där det borgerliga riksdagsståndet försvarade sina intressen³⁵ eller med hjälp av enskilda suppliker från städernas sida.³⁶ Det var i synnerhet de etablerade ”medeltida” städerna liksom de svenska provinsernas handelsstäder som motsatte sig på olika sätt, på det stora hela dock utan framgång. De stora provinsstäderna var formellt del av provinsernas stånds församlingar, till skillnad från det egentliga Sverige, där städer representerades av borgarståndet, i alla fall under de år som

30 Gustafsson 2015; Kepsu 2020.

31 Droste 2011.

32 Forselius 2015; Lundell 2002.

33 Simonson 2010.

34 På riksdagarna representerades borgarståndet av medlemmar till städernas magistrat. Adel, klerus, borgare och bönder förväntades inlämna sina besvär (gravamina) i förväg så att de kunde förhandlas på riksdagarna. Utanför riksdagarna kunde enskilda städer också framföra sina intressen i form av suppliker.

35 Detta material är dåligt bevarat för 1600-talet, modern utgivning först från och med början av 1700-talet: Riksgäldskontoret 1945; Nikula 1978; Scherp 2013.

36 Stadshistoriska institutet 1927–1985. Denna edition bygger i sin tur på ett stort register som institutet skapade över centrala arkivbestånd som rörde städernas historia under förmodern tid. Jfr information på Riksarkivets hemsida, SE/SVAR/RA-111010013; <https://sok.riksarkivet.se/arkiv/ackefaYqn6ULG2G9x3yT1>.

riksdagar ägde rum. Provinsernas städer styrdes i övrigt likt adeln av en svensk generalguvernör. Provinsens ständer hade ingen representation vid riksdagen. Ändå skickade både tyska och baltiska hamnstäder egna, delvis fasta sändebud och agenter till Stockholm för att försvara sina intressen vid hovet.³⁷

Diskussion av stormaktens urbana ambitioner

Sven Lilja sammanfattar synen på Sveriges städer i början av den så kallade stormaktstiden (1611–1721) med några citat från kungen och riksadeln: ”Gustaf II Adolf fann städerna ’handelslösa, ruttna och kullrivna’, kanslern Axel Oxenstierna kallade dem ’fläckar’ och hans broder talade om ’tjuvehål’.”³⁸ Dessa citat kan förklara bakgrunden till många ekonomiska reformer. De stora byggprojekten i huvudstaden – och många andra städer, där dessa projekt verkställdes i mycket mindre omfattning – skulle förvandla Stockholm till en representativ stad som motsvarade en stormakts ambitioner.³⁹ Centralt för förståelsen av den tidigmoderna svenska staden är därför kronans ambitioner och förmåga att genomdriva kontroll och förnyelse. En egen urban politik verkar inte ha formulerats från städernas sida. En formell och permanent representation av städernas intressen i Stockholm har aldrig funnits.

1900-talets historiker var inte imponerade av kronans förmåga att genomföra sin urbana politik och dess framgångar. I en klassisk uppsats från 1923 drev ekonomhistoriker Eli Heckscher⁴⁰ tesen om att Sveriges urbanisering under stormaktstiden var ett misslyckande i kronans perspektiv. Heckscher skrev utifrån en liberal grundsyn enligt vilken städer gynnas av privata initiativ och minsta möjliga statliga inblandning. En del av detta perspektiv är föreställningen att de medeltida städerna agerade autonomt för att sedan förlora sin frihet under stormaktstiden.

37 Det finns väldigt mycket källmaterial kring dessa sändebud, i synnerhet i Tallinns och Rigas stadsarkiv. Det finns däremot ingen undersökning om dessa sändebud än.

38 Lilja 2000, s. 232.

39 Forsberg 2001.

40 Heckscher 1923, och mera specifikt om Stockholm, Heckscher 1938; jfr nu också Cermenó & Enflo 2019.

Med hjälp av statistik över rikets urbanisering visade Heckscher att i synnerhet de städer som grundades mellan 1580 och 1680 kom att förbli små. Vissa blev dessutom aldrig byggda, andra lyckades inte attrahera invånare, trots en uppsättning stadsprivilegier, vilket gjorde att de försvann efter en tid. Även de under medeltiden grundade städerna växte långsamt under tidigmodern tid, om än lite hastigare än de nya. Efter stadsgrundningens århundrade (1580–1680) och fram till 1800 låg rikets urbanisering kring tio procent. Det betyder att städernas tillväxt höll jämna steg med den allmänna befolkningstillväxten, men att urbaniseringen fortfarande var låg i en europeisk jämförelse.

Heckschers statistiska bevisföring håller än idag. En del av kronans reformer förefaller ha varit ogenomtänkta. Dessutom fungerade städerna inte som kreditmarknader för kronans del. Hur borgerskapet organiserade sitt kreditbehov är till största delen okänt, men denna kredit låg antagligen hos ett fåtal förmögna köpmän, magistratsmedlemmar och postmästare.⁴¹ Kronans kredit, som var avgörande för finansieringen av krig och statsbygge, låg mestadels utanför riket. Den var organiserad av ett begränsat antal köpmän i ett fåtal handels- och borsstäder på kontinenten, främst i Amsterdam och Hamburg, där både koppar- och järnexporten samt inflödet av utländska subsidier organiserades.⁴² Denna köpmannaelit nobiliterades i många fall. Vid sidan av Stockholm och ett fåtal andra hamnstäder dominerades städernas ekonomi däremot av hantverket. I Finland var i synnerhet sågverksindustrin påtaglig.

Till och med den lokala handeln och städernas funktion som marknad för regionala produkter var bristfällig. Landsbygdsbefolkningen satsade på en egen hantverksproduktion – trots kronans förbud – och lyckades sälja sitt agrara överskott på olika sätt, så att städernas privilegierade position som marknader många gånger kringgicks.⁴³ Däremot har stadsbefolkningen i stor utsträckning organiserat sin egen livsmedelsförsörjning med hjälp av urbana jordbruksareal, stadsjordar, som

41 Droste 2011.

42 Norrhem 2019; för handel och krigsfinansiering jfr t.ex. Odén 1960; Landberg 1971.

43 Sandström 1996.

existerade inom stadens privilegieområde (fast utanför lilla tullen) och som kronan tilldelade staden i samband med själva stadsgrundningen.⁴⁴ Staden kunde på så sätt beskatta både medborgarnas och böndernas agrara produktion.

Sven Lilja har kritiserat Heckschers tes utan att ifrågasätta hans påstående om den låga urbaniseringen och kronans misslyckande när det gäller styrningen av städerna.⁴⁵ Lilja hänvisar dock till att Sverige hade väldigt dåliga förutsättningar för en utvecklad urbanitet i nivå med kontinentens stadskultur, som Heckscher uppenbarligen använde som ett slags *role model*. Riket var för stort, befolkningen för liten, infrastrukturen för svag – och förblev så långt in på 1700-talet. Däremot kan Lilja visa att dessa små städer var resilienta i ekonomiska krissituationer, till skillnad från Stockholm som mellan 1680 och 1850 genomgick en lång stagnationsfas.⁴⁶ De små städerna verkar dessutom ha uppfyllt de administrativa och fiskala funktioner som de tilldelats av kronan. Det är städernas förvaltningsförmåga som antagligen vägde tyngst i kronans perspektiv.

Det återstår dock att landsbygden och städerna inte var ömsesidigt beroende av varandra. Först på 1700-talet var stadsjordarna otillräckliga för att försörja stadens växande befolkning. Städernas ekonomi hade i sin tur ett begränsat inflytande på riket i sin helhet. Rikets ekonomi förblev agrar. Många industriella anläggningar låg dessutom på landsbygden i säregna brukssamhällen. De runt 100 svenska städer som fanns år 1800 var därför inte heller kapabla att lösa landsbygdens problem, när en växande agrar produktion och ett födelseöverskott skapade en agrar underklass, som först med rikets sena industrialisering på sent 1800-tal i större utsträckning flyttade in till städerna, där en ny arbetsmarknad uppstod.

Det ligger därför nära till hands att instämma med både Heckscher och Lilja. Heckschers implicita krav på hur en handelsstad bör fungera passar inte till en agrar ekonomi utan etablerad infrastruktur. Liljas

44 Björklund 2010.

45 Lilja 1995; Lilja 1999.

46 Söderberg 1985.

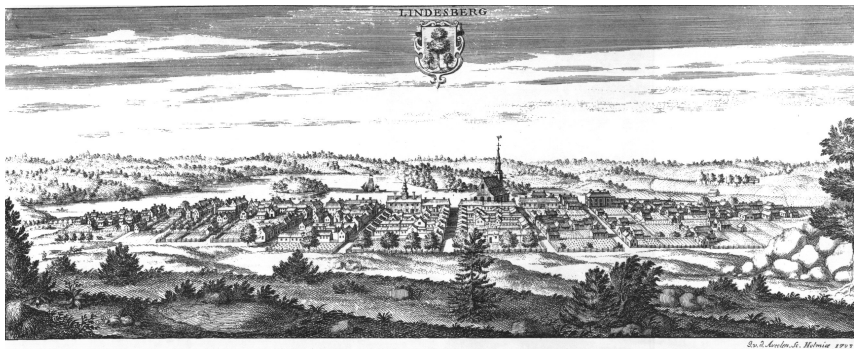
försvar av städernas resiliens – de var likt många kontinentala städer som inte hade tillgång till maritim handel beroende av ett fåtal funktioner både för sitt närområdes och för centraladministrationens räkning – är dock inte fullt övertygande. De flesta svenska städer lyckades nämligen inte med dessa funktioner heller, då deras förmåga att kontrollera sitt närområde var otillräcklig och i själva verket beroende av kronans kontroll. Denna kontrollambition från kronans sida är ett framträdande drag. Påfallande är därför i synnerhet att kronan verkar ha haft svårt att lära sig av sina misstag. Förbudet av lanthandeln upprepades många gånger. Den hårda styrningen och den hierarkiska idén om rikets ekonomi reviderades först från och med sent 1700-tal och i synnerhet den första hälften av 1800-talet.

Trots Hansastädernas centrala betydelse för Sveriges utrikeshandel långt in på 1600-talet har ingen svensk stad någonsin varit medlem i Hansaförbundet. Idén om att en svensk stad skulle kunna rätta sig efter en lagstiftning som inte kontrollerades av kronan var uppenbarligen otänkbar. En autonom svensk stad har därför heller aldrig funnits under tidigmodern tid, om idealtypen för denna autonomi är kontinentala handelsstäder. Tvärtom liknar den svenska urbaniseringen för det mesta den östeuropeiska urbaniseringen med jämförelsevis små och långsamt växande städer under furstens kontroll.⁴⁷

1700-talets urbana utveckling

Medan Stockholm på grund av ett antal epidemier, hungersnöd och stora nordiska krigets konsekvenser tappade både i invånarantal och ekonomisk aktivitet kunde ett antal mindre städer stärka sin position, även om Stockholm förblev rikets helt dominerande och enda storstad. Det bottniska handelstvånget efterlevdes inte längre konsekvent och avskaffades slutligen. På 1700-talet grundades endast ett fåtal städer, två i den svenska, fem i den finska rikshalvan.

47 Nilsson i Berglund, Nilsson & Sidén 2019, s. 166.

Utsikt över staden Lindsberg, i Bergslagsområdet, ritad av Erik Dahlberg, *Svecia Antiqua et Hodierna*, omkring 1700. Dahlberg avbildade många svenska städer, oftast på ett idealiserat sätt för att marknadsföra Sverige i Europa som ett modernt rike. Den rektangulära, öppna strukturen av en liten inlandsstad är lika synlig som både jordbruksmark och öppna ängar inom stadens territorium. Illustrasjon: Erik Dahlberg. Wikimedia Commons. Falt i det fri.

Under 1700-talet återfick städerna gradvis delar av sin autonomi, främst för att kronan uppenbarligen tappade en del av sin kontroll- och styrningsförmåga, i synnerhet när det gäller över städernas administration av deras inre angelägenheter. Detsamma gäller för organisationen av det ekonomiska livet på landsbygden. Många offentliga uppgifter, frågor som rörde social välfärd, infrastruktur och liknande, vilade hos lokala förvaltningar, städer och församlingssamhällen (socknar) – och gör det ännu idag.⁴⁸ Även om dessa sociala aspekter till viss del har studerats för städernas del,⁴⁹ har forskningen om socknarna och landsbygden varit betydligt mera levande, då den ingår i en debatt om en förmodern politisk kultur, där städernas borgerlighet knappast uppmärksammats.⁵⁰ Det är istället den fria bonden som anförts som förklaring till socknarnas starka ställning som politisk arena. Forskningen betonar än idag det stabila, självorganiserade så kallade gamla bondesamhället och den lokala politiska arenan kring tinget.⁵¹ Denna bild ifrågasätts dock allt mer, men

48 Hallenberg 2018 undersöker bland annat hur staden Stockholm sedan 1700-talet intagit en allt mer aktiv roll vad gäller stadens infrastruktur och interna organisation.

49 Sandén 2005.

50 Aronsson 1992.

51 Mispelaere & Lindström 2015; Österberg 1987; Österberg 1994.

utan att denna revision påverkar bilden av städernas begränsade roll för rikets ekonomi.⁵²

Under andra hälften av 1700-talet fanns det trots vad som anförts ovan ett fåtal städer, som exempelvis Norrköping och Gävle, som växte kraftigt tack vare industriell produktion, i dessa fall främst textilier och skeppsbyggnad. Dessa och liknande städer gynnades av att de kunde producera billigare än Stockholm, vilket i sin tur påskyndade Stockholms avindustrialisering under andra hälften av 1700-talet.⁵³ Till en växande dynamik inom stadsväsendet bidrog också de stadsliknande centra som kronan medvetet hade infört sedan 1620-talet, mest för att stärka den urbana handeln på lanthandelns bekostnad.⁵⁴ Lydköpingar och friköpingar åtnjöt specifika stadsliknande privilegier med avseende på deras handel och ekonomiska verksamhet. De lyckades i synnerhet under den tidiga industrialiseringen driva Sveriges urbanisering framåt, även om många av dessa köpingar aldrig fick fulla stadsrättigheter. De förblev dessutom i de flesta fall väldigt små.

I själva verket har mycket av den icke-agrara ekonomin under tidigmodern tid legat på landsbygden, i bruksområden som delvis antog en urban karaktär i den mån brukspatronen även organiserade sjukvård, skola och gudstjänst.⁵⁵ Under 1700-talet verkar också fler rika borgare ha investerat i jordbruket, stora gårdar, och på så sätt förändrat byarnas sociala struktur.⁵⁶ I samband med 1800-talets industrialisering och introduktionen av järnvägar skapades sedan urbana platser som för det mesta var beroende av ett eller ett fåtal industriella företag. Detta fick konsekvenser både för dessa urbana platser konkreta bebyggelse, inre organisation och deras sårbarhet under 1900-talets avindustrialisering, som till stor del följdes av en de-urbanisering.⁵⁷

52 Bengtsson 2020; Rahikainen 2020.

53 Söderberg 1985.

54 Ylander 1993, s. 74.

55 Renting 1996.

56 Deras inflytande diskuteras i samband med skiftesrörelserna i slutet på 1700- och början på 1800-talet; Olsson & Svensson 2010.

57 Nilsson & Berglund 2015; Nilsson & Båve 2016.

Städerna inifrån

Städernas sociala strukturer har främst undersökts vad gäller de större städerna, i synnerhet Stockholm. Denna forskning bygger på städernas arkiv tack vare deras rikedom på olika typer av källmaterial. Studier med ett perspektiv på en urban kultur är sällsynta och för det mesta inriktade på 1700-talet, där materialet blir rikare och fler städer växer i och med etableringen av olika industrier, med en mer varierad befolkning som direkt följd.⁵⁸ Riitta Laitinen har till exempel använt sig av Åbos domstolsprotokoll från mitten av 1600-talet för att kunna beskriva stadens urbana geografi med dess otydliga gränser mellan stad och land, mellan det privata och det offentliga.⁵⁹ Hon har i övrigt använt domstolsprotokoll och de stora städernas tänkeböcker (protokollböcker vid rådhusrätten som redovisar en stor del av stadens angelägenheter som ett slags urbant minne) för att beskriva städernas sociala strukturer, främst med perspektiv på sociala grupper, utanförskap och synen på brott.⁶⁰

De svenska städernas inre dynamik präglades, liksom i andra delar av Europa, av en pågående invandring. I synnerhet större städer var på grund av en högre dödlighet beroende av inflyttning. Detta gäller dock förmodligen inte för de många små städer, vars bebyggelse mer hade karaktären av stora byar. Martin Andersson visar i sin studie om migration inom Sverige och Finland på 1610-talet dessutom att en inflyttning till staden många gånger bara skedde tillfälligt, i och med att de borgare som även i staden tog ansvar för sin försörjning med jordbruksprodukter många gånger inte såg den ”urbana friheten” som en avgörande fördel jämfört med den säkerhet som en egen gård på landsbygden innebar.⁶¹ I synnerhet det fåtal städer som fanns i Norrland och Finlands inland hade därför många gånger svårt att attrahera invånare som ville bosätta sig

58 Berglund 2009; Sennefelt 2001; Sennefelt 2011.

59 Laitinen 2017.

60 Stockholms stad har bevarade tänkeböcker från 1474 till 1660, som till stor del trycktes och som nu är på väg att digitaliseras. Andra städer med bevarade tänkeböcker är Arboga och Jönköping; Lilja 2017.

61 Andersson 2018.

permanent i staden. Många städer hade dessutom mobila grupper i form av tjänstefolk,⁶² ett stort antal soldater⁶³ och inkvarterade krigsfångar.⁶⁴

Städernas befolkning kännetecknades av stor ojämlikhet, där en väsentlig del av stadsbefolkningen saknade politisk representation, som för det mesta låg hos köpmännen och hantverkarna. I Stockholm och några större städer uppstod köpmannaeliter (t.ex. den så kallade skeppsbroadeln⁶⁵) som utvecklade patriciatsliknande strukturer som i sin tur spelade roll för utvecklingen av en borgerlig kultur under 1700- och 1800-talen.⁶⁶ Även skråväsendet hade ett stort inflytande under hela den tidigmoderna tiden.⁶⁷ Ojämlikheten och det ekonomiska livets hårda regleringar föranledde i synnerhet under 1700-talet ett växande antal oroligheter i de större städerna.⁶⁸ I övrigt visade städernas interna organisation och förvaltning på en uttalad kontinuitet sedan medeltiden, där kronans krav på kontroll på 1600-talet mest framstår som en parentes och ett i längden misslyckat försök att ordna städerna utifrån.⁶⁹ Att städer och socknar såsom landskommuner i många avseenden styrde över sin verksamhet utan en genomgripande statlig kontroll och att deras finansiering låg utanför rikets ekonomi föranledde diskussioner bland 1900-talets stadshistoriker om dessa kommuner på 1800-talet istället borde förstås som privata organisationer.⁷⁰ Det var dessutom först i början på 1800-talet som olika reformer av skatteväsendet, den stegvisa liberaliseringen av näringslivet och andra åtgärder öppnade för en större dynamik. Sverige urbaniserades genomgripande först med industrialiseringen.

I synnerhet de stora städerna uppvisade ett betydande kvinnoöverskott på grund av att männen deltog i krig och hade ytterst ohälsosamma arbetsvillkor. Det fanns också en utbredd alkoholism. Kvinnoöverskottet

62 Borenberg 2020.

63 Hammar 2014; Hammar 2017; Lennarsand 2017.

64 Kommande undersökning av Olof Blomqvist om krigsfångar i början av 1700-talet i Uppsala, Århus och i Torgau (Sachsen).

65 Ågren 2007.

66 För Göteborgs del jfr Andersson, Fritz & Olsson 1996 och Weibull 1915.

67 Lindström 1991.

68 Berglund 2009.

69 ”De svenska städernas administration och inre förvaltning byggde till stora delar på arvet från medeltiden.” Berglund 2019, s. 80; jfr även Humble 1991.

70 Wängmar 2003, s. 38–48, om diskussioner kring den förändring som 1862 års kommunreform medförde.

skapade möjligheter i staden för kvinnor, möjligheter som de inte hade på landsbygden. Dessutom fanns det i den tidiga industrin i städerna ett antal klart kvinnodominerade yrken, främst i textilindustrin. Vid sidan av arbeten inom industriell tillverkning bedrev många kvinnor småhandel, hade krogverksamhet eller prostituerade sig. Denna prostitution var vanlig men benämndes inte som sådan och kontrollerades officiellt inte förrän på 1800-talet.⁷¹

Sofia Ling har för 1600- och 1700-talens del undersökt kvinnligt förvärvsarbete i Stockholm och kvinnornas möjlighet att med magistratens hjälp organisera sin verksamhet.⁷² Lings studie ingick i ett stort forskningsprojekt vid Uppsala universitet, *Gender and Work*,⁷³ som undersökte arbetets former under tidigmodern tid, många gånger med hjälp av de bevarade stadsarkiven. Kvinnornas plats i stadens politiska och administrativa offentlighet hade däremot sedan 1500-talets början sakta försämrats på grund av inskränkningar i arvsrätten⁷⁴ och striktare tolkningar av deras lagliga handlingsoptioner, när det gäller att ta över makens offentliga position som exempelvis postmästare.⁷⁵ På 1700-talet skapades dock nya möjligheter för kvinnor. Till exempel fick kvinnor rätt att äga manufakturer och mindre verksamheter utanför den via skråna reglerade ekonomiska verksamheten.⁷⁶ Men trots att kvinnorna spelade en stor roll för den urbana ekonomin även under skråtvångets tid hade de en perifer position i stadens politiska liv, eftersom bara ett fåtal kvinnor, i regel änkor, hade politiska rättigheter och kunde delta i magistratens arbete, delvis redan på 1600-talet.⁷⁷

Ett annat viktigt ämne inom ramen för städernas inre liv är skolväsendet. Det fåtal undersökningar om Sveriges tidiga stads- och stiftsskolor – varav de flesta etablerades först ett århundrade efter reformationen – är än så länge inte entydiga vad gäller städernas möjligheter att hävda sina

71 Lennartsson 2019.

72 Ling 2016.

73 *Gender and Work*, <https://gaw.hist.uu.se/>.

74 Bjarne Larsson 2019.

75 Droste 2011.

76 Konkursarkivet i Stockholms stadsarkiv, <http://www.tidigmodernakonkurser.se/>, visar på många olika verksamheter i stadens historia.

77 Karlsson Sjögren 1998.

intressen mot kronan och kyrkan.⁷⁸ Både krona och kyrka hade ett stort inflytande på skolornas undervisning, medan finansieringen oftast låg på lokal nivå, inom ramen för städernas smala budgetar. Även denna forskning intar än så länge ett tydligt fokus på kronans intressen, på städernas och delvis kyrkans bekostnad,⁷⁹ trots att skolorna är en av borgerskapets centrala ambitioner.

I de större städerna utvecklades även en urban kultur med musik och teater – som dock institutionaliserades från och med 1800-talet. Under tidigmodern tid var kulturlivet starkt präglad av ambulerande, ofta utländska utövare.⁸⁰ En del av denna urbana kultur ägde dessutom rum utanför städerna på herrgårdar och i brukssamhällen där adel och borgerliga entreprenörer skapade en egen kulturell sfär, en såregen ”urbanitet”.⁸¹ Adeln spelade däremot – med undantag för Stockholm – en begränsad roll för den urbana utvecklingen. Trots 1700-talets mera dynamiska utveckling av industriella företag hade de större städerna inte något avgörande inflytande på rikets urbanisering före sent 1800-tal. Urbaniseringsgraden låg år 1870, vid början av Sveriges industrialisering, fortfarande bara kring 15 procent.

Att forska om tidigmoderna städer i Sverige

Det finns ett omfattande källmaterial om Sveriges tidigmoderna städer, trots att många stadsarkiv har gått förlorade i samband med återkommande stadsbränder. Detta äldre källmaterial förvaras idag i regel på landsarkiven. Dagens stadsarkiv innehåller vanligtvis bara källmaterial som börjar från och med 1862 års kommunreform. För Mälardalen är i synnerhet Landsarkivet i Uppsala en viktig källa, där ett antal stora städernas arkiv förvaras. Situationen är delvis annorlunda för de svenska provinsernas städer, vars arkiv fortfarande bevaras i städernas

78 Sandin 1986.

79 Pontus Folkesson, doktorand på Stockholms universitet med en kommande avhandling om skolans organisation under första hälften av 1600-talet.

80 Jfr ett pågående forskningsprojekt av Leif Runefelt och andra om ambulerande underhållning i Östersjöregionen. Jfr också kommande antologi om gästvänlighet i Östersjöområdet under förmodern tid, Jezerski et al. 2021.

81 Hanssen 1952; Runefelt 2011.

regi (till exempel i Tallinn och Stralsund) eller som en del av respektive lands riksarkiv (så ingår Rigas stadsarkiv i Lettlands riksarkiv). Dessa stadsarkiv är utomordentligt omfångsrika och till stora delar outnyttjade för svensktidens del, delvis, kan misstänkas, på grund av att baltiska och svenska historiker saknar de språkfärdigheter som behövs för att arbeta med detta material.⁸² Sveriges historiker har dessutom än så länge inte vant sig vid att se dessa städer som en del av Sveriges agglomeratrike, sammansatt av olika riksdelar och provinser.⁸³ Till den svenska stadshistorien hör naturligtvis även de finska städer som under hela den tidigmoderna tiden var del av Sverige. Nationalstaten är dock även för den tidigmoderna historien ett självklart paradigm, vilket innebär att svensk stadshistoria vanligtvis uppehåller sig vid städer som idag ingår i nationalstatens territorium. Det inkluderar dagens sydsvenska städer, även för de århundraden då de var danska landsdelar och därmed en del av Danmarks historia.⁸⁴

Vad gäller forskningen om den förmoderna staden ska i övrigt Stadshistoriska institutets (numera Stads- och kommunhistoriska institutet)⁸⁵ arbete med att katalogisera och publicera stadshistoriskt intressant material som förvaras på Riksarkivet framhävas. Vid sidan av sju tryckta volymer om privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer mellan åren 1251 och 1632⁸⁶ existerar även en opublicerad kortkatalog som förtecknar tusentals brev om praktiskt taget varje aspekt av städernas interna historia i den mån detta material tillhör Riksarkivets olika samlingar. Städernas ekonomiska liv är däremot svårt att analysera på grund av bristen av köpmansarkiv. Utöver detta har ett stort antal lokalhistoriska studier redovisats i en rad stadshistoriska bibliografier för åren 1980–2000.⁸⁷ Svensk stadshistoria präglas i stor utsträckning av lokalhistoriska studier, vad som i sin tur också kan förklara att den första

82 Aktiva urbanhistoriker med ett intresse för de svenska provinsstädernas historia i och från Estland och Lettland är t.ex. Juhan Kreem, Gustavs Strenga, Enn Küng, Anu Mänd, Kristiina Savin, Aivar Pöldvee och Kaarel Vanamölder.

83 Stadin 2003 är ett undantag.

84 Sidén i Berglund, Nilsson & Sidén 2019 börjar svensk stadshistoria därför med de äldsta danska städerna.

85 www.skhi.se.

86 Stadshistoriska institutet 1927–1985.

87 *Revy över stads- och kommunhistoria 1980–2000*.

översikten av svensk stadshistoria publicerades först år 2019.⁸⁸ För tidigmodern del har i synnerhet Sven Lilja skrivit ett stort antal komparativa studier som dessutom sätter svensk stadshistoria i ett Östersjöperspektiv.⁸⁹ Intresset för städernas del i Sveriges statsbildning och ekonomiska historia under stormaktstiden gav efter andra världskriget upphov till en rad stadsmonografier över enskilda städer, i synnerhet för Bergslagens del.⁹⁰

Sedan några årtionden tillbaka spelar stadshistorisk forskning dock en undanskymd roll inom svensk historisk forskning. Till och med populärhistoriska stadsmonografier har blivit allt mer sällsynta.⁹¹ Någon enkel förklaring på denna brist står inte att finna. Den kan möjligen förklaras med städernas ringa betydelse som politiska aktörer och Sveriges låga urbanisering fram till början på 1900-talet. Inte heller det faktum att Sverige idag är ett av världens mest urbaniserade länder har skapat ett intresse för den moderna stadens historia. Mera troligt verkar det vara att städerna, på grund av sin ringa historiska betydelse, inte har gett upphov till en urban berättelse om Sveriges kultur och samhällsliga utveckling. Den idag klart dominerande bilden av det tidigmoderna svenska samhället är ett samhälle byggt av fria bönder och 1800- och 1900-talens folkrörelser. Det är dock en delvis felaktig bild, då en stor del av befolkningen både på landsbygden och i städerna aldrig fick politiska rättigheter inom ramen för det lokala självstyret.⁹² Även till exempel den i övrigt rika arbetarhistoriografiska forskningen saknar ett tydligt urbant perspektiv, fast arbetarrörelsen i mångt och mycket var och är ett urbant fenomen.

Bristen på en tydlig urban berättelse, men även de urbanhistoriska undersökningarnas ofta traditionella metodologiska och teoretiska inriktning, leder till att även de studier som behandlar centrala aspekter av Sveriges urbana historia inte klassificeras som en form av stadshistoria. Ändå har ett antal städer undersökts, inte minst i Mälardalen, där det finns väl bevarade stadsarkiv just för den tidigmoderna tiden som kan ge

88 Berglund, Nilsson & Sidén 2019.

89 Lilja 2021.

90 Corin 1978, undersöker intensivt Arbogas relation med kronan; Bodell 1970.

91 Möller 2019.

92 Bengtsson 2020.

inblick i städernas inre förhållanden.⁹³ Ytterligare en möjlig förklaring till att urbanhistorisk forskning saknar en tydlig förankring inom historieämnet är bristen på komparativa inslag – och det gäller inte bara i Sverige. Det saknas försök att förstå städernas interna organisation i linje med de stadstyper som föreslås i inledningen till den här volymen. Den förmoderna svenska stadens urbanitet är fortfarande föga undersökt, med undantag för ett växande intresse för dessa frågor från arkeologernas sida.⁹⁴

Fältet är därmed öppet. Vad som behövs är nya frågor, ställda i samarbete både med arkeologer, kulturgeografer och inte minst ekonomhistoriker. De sistnämnda intar i svenskt akademiskt sammanhang en säregen ställning, det vill säga deras kontakter med så kallade allmänhistoriker är otillfredsställande. Det resulterar i att ekonomhistoriska undersökningar ofta har en stark statistik-empirisk inriktning, samtidigt som dessa metoder många gånger saknas i allmänhistorikernas undersökningar. Vi behöver också nya teoretiska perspektiv som ger möjlighet att undersöka om det finns ett specifikt nordiskt koncept av urbanitet.⁹⁵ Den svenska Nationalencyklopedin definierar ”urban” som ”att vara världsvan i sitt uppträdande”.⁹⁶ Denna definition bygger på antika koncept och begränsar forskningen om urbanitet i många fall till centrala delar av ett fåtal svenska storstäder. Det är därför föga hjälpsamt och har inte gett upphov till många undersökningar.⁹⁷

Sammanfattning

Påfallande i en internationell jämförelse är Sveriges låga urbanisering och bristen på en tydlig funktionell uppdelning mellan stad och landsbygd som också har uttryckts genom otydliga gränser mellan båda. I själva verket kan de svenska städernas historia under de senaste 500 åren

93 Se t.ex. Stadin 1979; Andersson 2009; Karlsson-Sjögren 1998. Jfr även Gender and Work, <https://gaw.hist.uu.se/>.

94 Naum & Ekegren 2018 tar upp denna invandring med mera utifrån arkeologiska fynd; Roslund 2020 som en introduktion i Sveriges äldsta städer i ett historiskt-arkeologiskt perspektiv.

95 Det har föreslagits av Peter Clark, Clark 2009.

96 *Nationalencyklopedin*, [https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/enkel/urban-\(världsvan\)](https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/enkel/urban-(världsvan)) (hämtad 2019-04-09).

97 My Hellsing, Stockholm, arbetar just nu med ett projekt om hovets betydelse för Stockholms kulturliv.

ses som en stegvis rurbanisering, där funktionsuppdelningar och gränser mellan stad och landsbygd, det urbana och rurala, alltmer suddats ut.⁹⁸ Under hela den tidigmoderna tiden förblev Sverige en agrar ekonomi som sakta monetariserades.

De flesta städer visade på en ekonomisk verksamhet där handel och hantverk var centrala inslag, medan stadens ekonomiska inflytande var begränsad rent geografiskt. I synnerhet på 1600-talet visade kronan stora ambitioner på en omfattande kontroll av rikets näringsliv som i själva verket begränsade de flesta städer i sin utveckling. När dessa ambitioner försvann efter stormaktstidens fall kunde vissa städer utveckla en mera varierad industriell verksamhet, medan många stannade kvar som centralorter för sitt begränsade närområde.

Den indelning i olika typer av städer (städer som tydligt kontrollerades av staten, kyrkan, adeln, privata familjer, nätverk av familjer) som ligger till grund för föreliggande volyms koncept saknar förankring i den svenska forskningen om städer. Det beror å ena sidan på att bara ett fåtal städer präglades av uttalade patriciat eller adelsfamiljer. Å andra sidan beror det på att det fanns få städer som präglades av kyrkan, stiftsstäder. Men även dessa städers styrning var förhållandevis oberoende av kyrkan. Det gäller till och med i en stad som Uppsala, en av rikets största städer, med säte för ärkebiskopen och med rikets viktigaste och under lång tid enda universitet. I själva verket var staden tydligt uppdelad – och är det mentalt fram till idag.

Om de svenska stadshistorikernas bristande intresse för dessa stadstyper är en illusion eller beror på att städernas interna organisation ansågs ligga utanför kronans verksamhet – som en privat Kooperation – är en öppen fråga. Kronans och senare den moderna statens ointresse för städernas interna organisation öppnade för olika eliters monopolliknande inflytande på enskilda städer, i synnerhet från och med 1800-talets industrialisering. Här saknas dock undersökningar både för den tidigmoderna och den moderna svenska staden. Svensk stadshistoria skrivs fortfarande överlag i ett perspektiv som utgår från kronans och den moderna statens

98 Rurbaniseringen är än så länge knappast undersökt för svensk del, men författaren planerar en studie kring ämnet.

intressen. Konsekvensen är ett påfallande ointresse för staden som plats för intressekonflikter kring ekonomi, kultur samt stadens interna organisation. Det gäller i synnerhet också för komparativa eller syntetiserande undersökningar som jämför olika städer eller stadssystem.

Litteraturförteckning

- Ahlberg, N. (2012): *Svensk stadsplanering: Arvet från stormaktstiden, resurs i dagens stadsutveckling*, Stockholm: Forskningsrådet Formas.
- Andersson, B., Fritz, M. & Olsson, K. (1996): *Göteborgs historia: Näringsliv och samhällsutveckling. 1 Från fästningsstad till handelsstad 1619–1820*, Stockholm: Nerenius & Santérus.
- Andersson, G. (2009): *Stadens dignitärer: Den lokala elitens status- och maktmanifestation i Arboga 1650–1770*, Stockholm: Atlantis.
- Andersson, M. (2018): *Migration i 1600-talets Sverige: Älvsborgs lösen 1613–1618*, Malmö: Universus Academic Press.
- Aronsson, P. (1992): *Bönder gör politik: Det lokala självstyret som social arena i tre Smålandssocknar, 1680–1850*, Lund: Lunds universitet.
- Bengtsson, E. (2020): *Världens jämlikaste land?*, Lund: Arkiv förlag.
- Bengtsson, R. (1998): *Vid stadens hank och stör: Tullstugor, portar och bommar i svenska städer 1622–1810*, Dalarö: Tullmuseum.
- Berglund, M. (2009): *Massans röst. Upplopp och gatubräk i Stockholm 1719–1848*, Stockholm: Stads- och kommunhistoriska institutet.
- Berglund, M. (2019): 'Den tidigmoderna staden och stadsgrundningsepoken 1520–1860', i Berglund, M., Nilsson, L. & Sidén, P. G.: *Svensk stadshistoria – en introduktion*, Stockholm: Stads- och kommunhistoriska institutet.
- Berglund, M., Nilsson, L. & Sidén, P. G. (2019): *Svensk stadshistoria – en introduktion*, Stockholm: Stads- och kommunhistoriska institutet.
- Bjarne Larsson, G. (2019): *Det öppna fönstret: Arv och egendom i bostadsbristens Stockholm 1479–1530*, Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning.
- Björklund, A. (2010): *Historical Urban Agriculture: Food Production and Access to Land in Swedish Towns Before 1900*, Stockholm: Stockholms universitet.
- Bodell, K. (1970): *Stad, bondebygd och bergslag vid mitten av 1600-talet*, Stockholm: Thule.
- Borenberg, P. (2020): *Tjänstefolk: vardagsliv i underordning: Stockholm 1600–1635*, Göteborg: Göteborgs universitet.
- Cermeno, A. L. & Enflo, K. (2019): 'Can Kings Create Towns That Thrive? The Long-term Implications of New Town Foundations', *Journal of Urban Economics* 112, s. 50–69.

- Clark, P. (2009): *European Cities and Towns 400-2000*, Oxford: Oxford University Press.
- Corin, C.-F. (1978): *Arboga stads historia. Andra delen. Från 1500-talets mitt till 1718*, Arboga: Arboga kommun.
- Douhan, B. (1981): 'Vallonerna i Sverige', *Fataburen* 1981, s. 66–90.
- Droste, H. (2011): 'The Terms of Royal Service: Post Servants' Finances, c. 1700', i Droste, H. (utg.): *Connecting the Baltic Area. The Swedish Postal System in the Seventeenth Century*, Huddinge: Södertörns högskola, s. 123–176.
- Ericson Wolke, L. (1988): *Borgare och byråkrater: Omvandlingen av Stockholms stadsförvaltning 1599–1637*, Stockholm: Stockholms universitet.
- Florén, A. & Ternhag, G. (red.), (2002): *Valloner – järnets människor*, Hedemora: Gidlund i samarbete med Dalarnas forskningsråd.
- Forsberg, L. (2001): *Stormaktstidens Stockholm tar gestalt: gaturegleringen i Stockholm 1625–1650*, Stockholm: Stockholmia.
- Forselius, T. M. (2015): *God dag, min läsare! Bland berättare, brevskrivare, boktryckare och andra bidragsgivare i tidig svensk veckopress 1730–1773*, Lund: Ellerström.
- Gaunt, D. (1975): *Utbildning till statens tjänst: En kollektivbiografi av stormaktstidens hovrättsauskultanter*, Uppsala: Uppsala universitet.
- Gustafsson, S. (2006): *Svenska städer i medeltidens Europa: En komparativ studie av stadsorganisation och politisk kultur*, Stockholm: Stockholms universitet.
- Gustafsson, S. (2013): 'German Influence in Swedish Medieval Towns: Reflections upon the Time-bound Historiography of the Twentieth Century', i Bisgaard, L., Mortensen, L. B. & Pettitt, T. (utg.): *Guilds, Towns, and Cultural Transmission in the North, 1300–1500*, Odense: University Press of Southern Denmark, s. 109–129.
- Gustafsson, S. (2015): *Leverantörer och profitörer: Olika geografiska områdets och sociala grupperns handel med fästningsbygget Sveaborg under den första byggnadsperioden 1748–1756*, Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- Hallenberg, M., (2001): *Kungen, fogdarna och riket: Lokalförvaltning och statsbyggande under tidig Vasatid*, Stockholm: Stockholms universitet.
- Hallenberg, M. (2008): *Statsmakt till salu: Arrendesystemet och privatiseringen av skatteuppbörden i det svenska riket 1618–1635*, Lund: Nordic Academic Press.
- Hallenberg, M. (2018): *Kampen om det allmänna bästa: Konflikter om privat och offentlig drift i Stockholms stad under 400 år*, Lund: Nordic Academic Press.
- Hammar, A. (2014): *Mellan kaos och kontroll: Social ordning i svenska flottan 1670–1716*, Umeå: Umeå universitet.
- Hammar, A. (2017): 'Att klara livhanken i en främmande stad. Båtmansfamiljer i 1670-talets Stockholm', i Götlind, A. & Lamberg, M. (red.): *Tillfälliga stockholmare. Människor och möten under 600 år*, Stockholm: Stockholmia, s. 133–154.

- Hanssen, B. (1952): *Österlen: en studie över social-antropologiska sammanhang under 1600- och 1700-talen i sydöstra Skåne*, Stockholm: Stockholms högskola.
- Heckscher, E. F. (1923): '1500- och 1600-talens svenska stadsgrundningar', *Historisk tidskrift* (Sverige), s. 309–350.
- Heckscher, E. F. (1938): 'Städernas plats i Sveriges samhällshistoria', *Ekonomisk tidskrift* 14, s. 87–113.
- Hedberg, L. (1995): *Företagarfursten och framväxten av den starka staten. Hertig Karls resursexploatering i Närke 1581–1602*, Örebro: Örebro högskola.
- Humble, S. (1991): *Fyra studier i svensk stadsförvaltning 1619–1862*, Stockholm: Stads- och kommunhistoriska institutet.
- Jansson, A. (1991): *Bördor och bärkraft: Borgare och kronotjänare i Stockholm 1644–1672*, Stockholm: Stockholms universitet.
- Jeziarski, W., Nauman, S., Runefelt, L. & Reimann, C. (utg.) (2021): *Baltic Hospitality: 1000–1900*, Cham: Palgrave Macmillan.
- Karlsson Sjögren, Å. (1998), *Kvinnors rätt i stormaktstidens Gävle. The judicial status of women in 17th-century Gävle*, Umeå: Umeå universitet.
- Kepsu, K. (2020): 'Stad och stat. Nyen, migrationen och borgarna under 1600-talets andra hälft', *Historisk tidskrift för Finland*, 104 (4), s. 461–492.
- Küng, E. (2000): 'Narvas handels- och ekonomiskrättsliga position i svenska väldet 1581–1704', i Jansson, T. & Torbjörn, E. (utg.): *Stat – kyrka – samhälle: den stormaktstida samhällsordningen i Sverige och Östersjöprovinserna*, Stockholm: Almqvist & Wiksell, s. 283–303.
- Küng, E. (2018): "'See tubli linn muutub tühjaks ja lagedaks ... "Tallinna majanduslik olukord 1620.–1630. aastatel I–III', *Algus Tuna* 2017, nr. 4, s. 25–37, 2018, nr. 1, s. 4–19, 2018, nr. 2, s. 14–34. (English summary: "'This Fine City Will Become Deserted and Destitute": Tallinn's Economic Situation in the 1620s – 1630s', *Algus Tuna* 2017, nr. 4, s. 154, 2018, nr. 1, s. 156, 2018, nr. 2, s. 155–156.)
- Laitinen, R. (2017): *Order, Materiality and Urban Space in the Early Modern Kingdom of Sweden*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Landberg, H. (1971): *Det kontinentala krigets ekonomi: Studier i krigsfinansiering under svensk stormaktstid*, Stockholm, Stockholms universitet.
- Lennarsand, M. (2017): 'I väntan på nästa krig. Livgardets soldater i Stockholm under 1680- och 1690-talet', i Götling, A. & Lamberg, M. (red.): *Tillfälliga stockholmare. Människor och möten under 600 år*, Stockholm: Stockholmia, s. 157–177.
- Lennartsson, R. (2019): *Mamsell Bohmans fall: Nattlöperskor i 1700-talets Stockholm*, Stockholm: Stockholmia förlag.
- Lilja, S. (1983): *Kalmar under Gustav Vasa och hans söner*, Stockholm: Stockholms universitet.
- Lilja, S. (1995): 'Small Towns in the Periphery: Population and Economy of Small Towns in Sweden and Finland During the Early Modern Period', i Clark, P. (utg.),

- Small Towns in Early Modern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 50–76.
- Lilja, S., (1999): 'Urban Functions and Urban Growth in Sweden (incl. Finland) c. 1570–1770. Some Preliminary Aspects', i Büthe, J.-K. & Riis, T. (utg.), *Studien zur Geschichte des Ostseeraumes III. Stadtwerdung und städtische Typologie des Ostseegebietes bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts*, Odense: Odense University Press, s. 70–100.
- Lilja, S. (2000): *Tjuvehål och stolta städer: Urbaniseringens kronologi och geografi i Sverige (med Finland) ca 1570-tal till 1810-tal*, Stockholm: Stads- och kommunhistoriska institutet.
- Lilja, S. (2017): 'Utsocknes och besökare inför rätta. Människoöden i 1600-talets tänkeböcker', i Götling, A. & Lamberg, M. (red.): *Tillfälliga stockholmare. Människor och möten under 600 år*, Stockholm: Stockholmia, s. 251–272.
- Lilja, S. (2021): *Befolkningar, städer och stater*, Stockholm: Stads- och kommunhistoriska institutet.
- Lindström, D. (1991): *Skrå, stad och stat: Stockholm, Malmö och Bergen ca 1350–1622*, Uppsala: Uppsala universitet.
- Ling, S. (2016): *Konsten att försörja sig: Kvinnors arbete i Stockholm 1650–1750*, Stockholm: Stockholmia.
- Lundell, P. (2002): *Pressen i provinsen: Från medborgerliga samtal till modern opinionsbildning 1750–1850*, Lund: Lunds universitet.
- Lövgren, A.-B. (1988): 'Die Bedeutung der Städte in der schwedischen Verwaltung', i Bohmbach, J. (utg.), *Anspruch und Realität: Wirtschaftliche, soziale und politische Entwicklung in Schweden und seinen deutschen Besitzungen im 17. Jahrhundert: 2. Arbeitsgespräch schwedischer und deutscher Historiker in Stade am 18. und 19. Juni 1987*, Stade: Stadt Stade, s. 7–12.
- Magnus Erikssons stadslag* (1966): I nusvensk tolkning av Å. Holmbäck & E. Wessén, Stockholm: Nordisk bokhandel.
- Mispelaere, J. & Lindström, J. (2015): 'En plats att leva på. Geografisk rörlighet och social position i det gamla bondesamhället', *Scandia*, 91 (2), s. 71–97.
- Möller, Å. (2019): *Mariestads historia: Förhistorien och tillkomst*, Stockholm: Carlssons.
- Naum, M. & Ekegren, F. (utg.), (2018): *Facing Otherness in Early Modern Sweden. Travel, Migration and Material Transformations, 1500–1800*, Woodbridge: Boydell Press.
- Neuding Skoog, M. (2018): *I rikets tjänst: Krig, stat och samhälle i Sverige 1450–1550*, Stockholm: Stockholms universitet.
- Nikula, O. (1978): *Finländska borgare på 1700-talet i kamp för sina och ståndets privilegier*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Nilsson, L. & Berglund, M. (red.), (2015): *Nordiska lokalsamhällen i möte med globaliseringen 1950–2010*, Stockholm: Stads- och kommunhistoriska institutet.

- Nilsson, L. & Båve, E. (2016): *Krympande orter: Avesta och Söderhamn som postindustriella samhällen*, Stockholm: Stads- och kommunhistoriska institutet.
- Norrhem, S. (2019): *Subsidier: Svenska krig och franska pengar 1631–1796*, Lund: Nordic Academic Press.
- Odén, B. (1960): *Kopparhandel och statsmonopol: Studier i svensk handelshistoria under senare 1500-talet*, Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Olsson, M. & Svensson, P. (2010): 'Agricultural Growth and Institutions: Sweden, 1700–1860', *European Review of Economic History*, 14 (2), s. 275–304.
- Rahikainen, M. (2020): 'Unfree Labour by Free Peasants: Labour Service in the Swedish and Finnish Countryside, from the Late Seventeenth to the Early Twentieth Centuries', *Rural History*, 31 (2), s. 121–134.
- Renting, A. (1996): *I skuggan av Lövsta bruk: Järnbruksrörelsens inverkan på agrarsamhället i norra Uppland 1630–1930*, Stockholm: Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.
- Revy över stads- och kommunhistoria* (1980–2000), Stockholm: Stads- och kommunhistoriska institutet.
- Riksgäldskontoret (1945): *Borgarståndets riksdagsprotokoll från frihetstidens början 1. 1719–1720*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Roslund, M. (2020): *Staden växer fram (R):s årsbox 2020. Staden*, Göteborg: Makadam förlag.
- Runefelt, L. (2011): *En idyll försvarad: Ortsbeskrivningar, herrgårdskultur och den gamla samhällsordningen 1800–1860*, Lund: Sekel.
- Råberg, M. (1987): *Visioner och verklighet 1. En studie kring Stockholms 1600-talsstadsplan*, Stockholm: Stockholms universitet.
- Sandberg, R. (1991): *I slottets skugga: Stockholm och kronan 1599–1620*, Stockholm: Stockholms universitet.
- Sandén, A. (2005): *Stadsgemenskapens resurser och villkor: Samhällssyn och välfärdstrategier i Linköping 1600–1620*, Linköping: Linköpings universitet.
- Sandin, B. (1986): *Hemmet, gatan, fabriken eller skolan: Folkundervisning och barnuppfostran i svenska städer 1600–1850*, Lund: Lunds universitet.
- Sandström, Å. (1990): *Mellan Torneå och Amsterdam: En undersökning av Stockholms roll som förmedlare av varor i regional- och utrikeshandel 1600–1650*, Stockholm: Kommittén för Stockholmsforskning.
- Sandström, Å. (1996): *Plöjande borgare och handlande bönder: Mötet mellan den europeiska urbana ekonomin och vasatidens Sverige*, Stockholm: Stads- och kommunhistoriska institutet.
- Sandström, Å. (2018): *Skellefteå och Strängnäs: Moderniseringen av två svenska småstäder 1880–1914*, Stockholm: Stads- och kommunhistoriska institutet.
- Scherp, J. (2013): *De ofrälse och makten: En institutionell studie av Riksdagen och de ofrälse ståndens politik i maktodelningsfrågor 1660–1682*, Stockholm: Stockholms universitet.

- Sennefelt, K. (2001): *Den politiska sjukan: Dalupproret 1743 och frihetstida politisk kultur*, Uppsala: Uppsala universitet. Tillgänglig på Internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-1482>
- Sennefelt, K. (2011): *Politikens hjärta: Medborgarskap, manlighet och plats i frihetstidens Stockholm*, Stockholm: Stockholmia.
- Simonson, Ö. (2010): 'The Swedish Empire and Postal Communications: Speed and Time in the Swedish Post Office, c. 1680–1720', i Droste, H. (utg.), *Connecting the Baltic Area. The Swedish Post in Seventeenth Century*, Huddinge: Södertörns högskola, s. 49–97.
- Stadin, K. (1979): *Småstäder, småborgare och stora samhällsförändringar: Borgarnas sociala struktur i Arboga, Enköping och Västervik under perioden efter 1680*, Uppsala: Uppsala universitet.
- Stadin, K. (utg.) (2003): *Baltic Towns and Their Inhabitants: Aspects on Early Modern Towns in the Baltic Area*, Huddinge: Södertörns högskola.
- Stadshistoriska institutet (1927–1985): *Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer*. 7 volymer, Stockholm: Stadshistoriska institutet.
- Svensson, H. R. (2017): *Fabian Philip, familjen Ruben och örlogsstaden: Entreprenörsfamiljen som grundade Mosaiska församlingen i Karlskrona 1780–1945*, Stockholm: Stockholms universitet.
- Swerikes rikes stadz lagh*, Stockholm: Ignatius Meurer 1628.
- Söderberg, J. (1985): 'Den stagnerande staden: Stockholms tillväxtproblem 1760–1850 i ett jämförande europeiskt perspektiv', *Historisk tidskrift* (Sverige), 1985 (105), s. 155–186.
- Thedéén, S. & Zachrisson, T. (red.), (2016): *Stockholm före Stockholm: Från äldsta tid fram till 1300*, Stockholm: Stockholmia.
- Unger, C. (1996): *Makten och fattigdomen: Fattigpolitik och fattigvård i 1600-talets Stockholm*, Stockholm: Stockholms universitet.
- Vestbö-Franzén, Å. (2012): 'Vardagens varuflöden i 1600-talets norra Småland: lokalsamhällets bytes- och marknadsekonomi speglad i rätthistoriska källor, Lilla tullen och de äldsta geometriska kartorna', *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, 2012 (63), s. 92–110.
- Weibull, C. G. (1915): *Göteborgssläkter under 1700-talets senare del: Utdrag ur Göteborgs Domkyrkoförsamlings födelsebok 1762–1790 och ur Göteborgs Kristine församlings födelsebok 1775–1790*, Göteborg: Skrifter utgivna av Personhistoriska föreningen äldre Göteborgssläkter.
- Wängmar, E. (2003): *Från sockenkommun till storkommun: En analys av storkommunreformens genomförande 1939–1952 i en nationell och lokal kontext*, Växjö: Växjö universitet.
- Ylander, H. (1993): 'Urbanisering och tätortsutveckling i Sverige', i Statistiska centralbyrån (utg.), *Markanvändningen i Sverige*, Örebro: Statistiska centralbyrån (SCB), s. 71–93.

- Ågren, K. (2007): *Köpmannen i Stockholm. Grosshandlares ekonomiska och sociala strategier under 1700-talet*, Uppsala: Uppsala universitet. <http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:171085/FULLTEXT01.pdf>
- Österberg, E. (1987): 'Svenska lokalsamhällen i förändring ca 1550–1850: participation, representation och politisk kultur i den svenska självstyrelsen: Ett angeläget forskningsområde', *Historisk tidskrift* (Sverige), 1987 (107), s. 321–340.
- Österberg, E. (1994): 'Stat, makt och bönder i modern svensk historieforskning: en historiografisk skiss', i Due-Nielsen, C. (red.): *Struktur og funktion: Festskrift til Erling Ladewig Petersen*, Odense: Odense universitets forlag, s. 153–167.